

МИХАЙЛО ПОГОДІН ЯК РЕДАКТОР ЖУРНАЛУ “МОСКВИТЯНИН”

Періодичні видання є важливим чинником, котрий сприяє глибшому розумінню духу певної епохи. Представлене у них розмаїття думок, суджень та уявлень викликає сьогодні живий інтерес у дослідників, допомагає з'ясувати окремі важливі аспекти суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного розвитку того чи іншого періоду. Залишаються актуальними питання становлення професійної журналістики. У Росії, зокрема, цей процес частково був пов'язаний з іменем відомого історика, професора Московського університету М.Погодіна. Він був редактором і видавцем часописів “Московский Вестник” (1827-1830) і “Москвитянин” (1841-1856). Зміст їх публікацій дозволяє виявити основні ідейні засади та громадську позицію цього вченого, характер його відносин з офіційними колами, ступінь впливу на читацьку аудиторію тощо.

Дана проблематика знайшла часткове відображення в історичній літературі. Роботи Д.Корсакова¹, Б.Глинського², С.Венгерова³, С.Шашкова⁴, І.Свенціцького⁵ містять значний фактичний матеріал. Однак всі вони відзначаються описовістю з дещо упередженими оцінками та висновками. Останнім часом з'явилося ряд праць, у яких спостерігається переосмислення ролі і місця М.Погодіна в історії суспільної думки та культури Росії⁶.

Метою даної статті є спроба аналізу діяльності М.Погодіна як редактора та видавця журналу “Москвитянин”. Відповідно до цього розглядаються основні етапи у виданні журналу і роль М.Погодіна як видавця і редактора.

* * *

В історії Росії другу чверть XIX ст. можна охарактеризувати як час зміни політичних пріоритетів. З приходом до влади імператора Миколи I була переглянута національна політика держави, відбувся поворот у відношенні до Заходу, розроблена нова державна доктрина, що базувалася на принципах православ'я, самодержавства, народності⁷. Ідеї нового курсу поширювалися всередині країни різноманітними шляхами та засобами. При цьому одне з провідних місць відводилося періодичним виданням. У 40-50-ті роки XIX ст. рупором теорії офіційної народності виступав журнал “Москвитянин” (1841-1856 pp.), редактором якого був історик, професор Московського університету М.Погодін. Саме діяльністю як журналіста і видавця визначалося його місце в громадському житті Росії у вказаний період.

Названий часопис був не першим видавничим проектом М.Погодіна. Ще у 1826 р. завдяки зусиллям історика та його колеги С.Шевирьова, професора літератури Московського університету, у Москві вийшов літературний альманах “Уранія”. Сам М.Погодін розглядав це видання як спробу зайняти власну нішу на ринку друкованих видань тогочасної Росії, який гостро потребував модернізації та розширення⁸. Успіх альманаху забезпечили надруковані на його сторінках художні твори О.Пушкіна, Ф.Тютчева, Д.Веневітінова, Є.Баратинського та ін. Саме ж видання сприяло налагодженню тісних контактів М.Погодіна у середовищі найвідоміших тогочасних літераторів.

Історик повною мірою використав ці зв'язки, залучивши до співпраці літературну еліту Москви (О.Пушкіна, М.Язикова, Ф.Глінки та ін.) у наступному своєму проекті – журналі “Московский Вестник”. Останній виходив упродовж 1827-1830 pp. і мав скласти конкуренцію петербурзьким журналістам та видавцям “Сына Отечества” М.Гречу і Ф.Булгаріну, а також москвичу М.Полевому, який у 1825 р. заснував перший російський науково-літературний журнал “Московский Телеграф”. Однак, незважаючи на участь у “Московському Вестнику” відомих літераторів, наявність ґрунтовних наукових статей, він не користувався популярністю серед читачів і на початок 1830 р. налічував лише 230 передплатників. Припиненню існування журналу значною мірою посприяв його редактор. М.Погодін був переконаний, що для забезпечення успіху часопису достатньою

виявиться публікація творів О.Пушкіна на його сторінках. Тому він не брав до уваги слухних порад С.Шевирьова, суперечки з яким “доходили мало не до сліз”, щодо необхідності популяризувати “Московский Вестник” всіма можливими засобами, як-от розміщенням “картинок мод”, залученням до співпраці відомого літератора та публіциста князя П.В’яземського, ім’я якого могло б принести значну користь журналу⁹. Відштовхувала від “Московского Вестника” й публікація М.Погодіним (1828 р., № 19-20, 21-22, 23) “Замечаний на Историю Государства Российского” М.Карамзіна. Ця праця належала перу історика М.Арцибашева, який не був фахівцем у даній ділянці досліджень, і відзначалася вкрай розв’язною та грубою формою викладу¹⁰. Крім того, редактор не виконував фінансових зобов’язань перед співробітниками і авторами часопису, не зумів налагодити своєчасного виходу та розповсюдження окремих номерів. До того ж, М.Погодін дав згоду редагувати інше видання – “Ведомости о состоянии города Москвы”, яке виходило у так званій “холерний” 1830 р. Звісно, що це не залишало часу і можливостей для продовження видання “Московского Вестника”¹¹. Закриття журналу, як і його поява, пройшли майже непомітно і не викликали якогось резонансу у громадському житті тогочасної Росії. Видання дуже швидко втратило популярність навіть серед найближчого оточення М.Погодіна. Слід зазначити, що близький до нього вчений-історик Ю.Гуца-Венелін (1802-1839) писав йому: “Ти добре зробив, що залишив “Вестник”, адже ти не здатний бути журналістом”¹². Таким чином, видання часопису не принесло М.Погодіну репутації хорошого видавця й адміністратора, а, навпаки, виявило його не надто високий журналістський професіоналізм.

Уже наприкінці 1830-х років у середовищі високопоставлених московських чиновників та наближених до них представників літературних кіл дедалі частіше обговорювалося питання про доцільність створення нового московського видання. Воно мало стати альтернативою існуючій столичній друкованій продукції, особливо “Московскому Наблюдателю”¹³. У 1837 р. на одному із світських раутів у московського генерал-губернатора князя Д.Голіцина М.Погодіну та С.Шевирьову було запропоновано редагувати майбутній часопис¹⁴. Останні вже мали певний досвід у видавничій справі і, до того ж, підтримували та сповідували принципи офіційної ідеології Росії. Куратор Московського навчального округу граф Д.Строганов доповів про майбутній видавничий проект міністру народної освіти графу С.Уварову. Останній інформував про це імператора Миколу I, який погодився на видання нового періодичного органу в Москві при умові суворого цензурного контролю за вміщеними у ньому публікаціями¹⁵.

Дозвіл на видання журналу під назвою “Москвитянин” московський історик отримав на початку 1838 р., про що повідомив професора Київського університету М.Максимовича. Тоді ж він і запросив його до співпраці¹⁶. Тривалі закордонні поїздки М.Погодіна та С.Шевирьова спричинили те, що змістовні переговори щодо часопису почалися лише у 1839 р. Майбутній редактор не приховував, що “Москвитянин” буде виходити “... з благословіння С.Уварова, який є найкращим ревнителем російської освіти”¹⁷.

Восени 1840 р. надруковано в “Московских Ведомостях”¹⁸ повідомлення про вихід у 1841 р. науково-літературного журналу під назвою “Москвитянин”. Це повідомлення містило мету і програму нового видання. На його сторінках планувалося подавати відомості про “найважливіші події в житті літературному, науковому, культурному і громадському у всіх частинах Росії і головних державах європейських... Перше ж місце в “Москвитянині” присвячується Росії. Її література, історія, географія, статистика, юриспруденція будуть головними темами”¹⁹.

У першому номері “Москвитянина” були вміщені три публікації, які визначили характер та напрямок нового часопису, що став рупором ідей офіційної народності. Мова йде про статтю самого редактора М.Погодіна “Петро Великий”, у якій в панегіричному дусі зображено всі перетворення цього російського царя-реформатора²⁰, поезію Ф.Глінки “Москва”. Однак чи не вирішальну роль у визначенні ідейного спрямування видання впродовж всього його існування відіграла стаття С.Шевирьова “Погляд росіянина на сучасну освіту Європи”²¹. Проаналізувавши тогочасний стан розвитку культури та освіти країн Західної Європи, автор дійшов висновку про занепад та приреченість західної цивілізації. Захід, за його переконанням, нагадує людину, заражену смертельною недугою. Росії ж вдалося зберегти власну самобутність, перебуваючи під постійним впливом згубних ідей Заходу, лише завдяки наявності

“чистих трьох почуттів”: древнього релігійного, почуття державної єдності та усвідомлення власної народності²².

З першим номером “Москвитянина” видавці ознайомили міністра С.Уварова, а з його подачі й імператора Миколу I, які залишилися задоволені спрямуванням нового журналу²³. Невдовзі після появи першого номера “Москвитянина” М.Погодін побував у Петербурзі. Там він мав змогу особисто пересвідчитися у тому, що часопис викликав значний резонанс серед офіційних та придворних кіл, одразу повідомивши про це С.Шевирьову: “Напишу тобі про журнал. Такий ефект викликав у вищому колі, що диво: всі в захопленні і читають наперебій... Одним словом, два роки – і ми господарі (на журнальному ринку – *Авт.*)”²⁴. Уже невдовзі до передплатників увійшло Міністерство юстиції, а С.Уваров особливим розпорядженням рекомендував часопис іншим офіційним відомствам як благонадійне видання²⁵. Про успіхи нового часопису у березні 1841 р. М.Погодін повідомляв також М.Максимовича: “Журнал йде добре, тисяча (передплатників. – *Авт.*) до цього часу забезпечена”²⁶.

Однак захоплення “Москвитянином” виявилось короткотривалим. М.Погодін, який вів у журналі рубрику історії, вмщував у ній надмірну кількість спеціальних праць з вітчизняної історії, передусім власних: “Москва”, “Крестьянин Иван Посошков, государственный муж времен Петра Великого”, “Отрывок из истории в лицах о царе Борисе Федоровиче Годунове” та ін.²⁷

Історичні розвідки з інтересом сприймалися у середовищі дослідників, але не мали популярності серед широкого загалу читачів. С.Шевирьов, виступаючи як літературний критик, головним критерієм при оцінці художньої вартості літературних творів вважав мовний стиль, яким вони були написані, підкреслював занепад сучасної йому літератури. Сам критик при цьому часто писав безграмотно, не дотримуючись жодного стилю і логіки викладу²⁸. Відштовхувало від видання і постійне перефразування теми про особливу місію Росії у новітній історії та моральне падіння і загибель цивілізації Західної Європи, низький художній рівень поетичних та прозових творів, що друкувалися на сторінках “Москвитянина”. При цьому добір матеріалів та статей у часописі був випадковим, що швидше нагадувало збірник чи альманах. На всіх цих недоліках акцентували увагу і друзі, і вороги М.Погодіна. “Бачили ми оголошення, обіцянки, перетворення... У все це не віриться... Новгородці, Васильовичі для 25 осіб, а ви повинні писати для 2500 осіб”, – слушно зауважував в одному із листів до М.Погодіна В.Даль²⁹. Залишав бажати кращого і зовнішній вигляд журналу: сірий папір і неякісний шрифт відкидали читача у 20-ті роки ХІХ ст., коли професійна журналістика в Росії перебувала лише на стадії становлення і подібні речі були ще допустимі.

Як не дивно, але часопис зазнав гонінь з боку цензурного управління в особі його начальника Д.Строганова. Уже в березні 1842 р. М.Погодін змушений був визнати, що видання “Москвитянина” просувається дуже важко, і не в останню чергу через ворожу й упереджену, як вважав редактор, позицію графа Д.Строганова³⁰. Така позиція була спричинена, на його думку, надмірною увагою до слов’янської тематики і зображення слов’ян як поневолених народів у складі Австрійської та Турецької імперій. З цього приводу слід зазначити, що вже у другому номері “Москвитянина”, у замітці під назвою “Слов’янські племена”, М.Погодін заявив, що журнал вважає своєю місією поширювати в Росії відомості про слов’ян, які становлять третину всього населення Європи³¹. У цій замітці подавалися короткі відомості про національне відродження на чеських, словацьких і сербських територіях. Надалі ж слов’янська тематика вже зайняла чільне місце на сторінках журналу. Російський читач мав змогу отримувати інформацію про інтелектуальне життя в Галичині³², Чехії³³, ознайомлюватися з працями слов’янських діячів П.Шафарика³⁴, Я.Головацького³⁵. У зв’язку з цим Д.Строганов звернувся до С.Уварова із запитанням, чи співпадають подібні погляди на слов’янське питання з офіційними діями та заявами російського уряду³⁶.

Упродовж перших трьох років свого існування “Москвитянин” мав певний вплив не лише на літературні кола Росії, а й на пересічного читача. М.Погодін намагався підняти рейтинг видання залученням до числа його авторів М.Гоголя. При цьому він вирішив скористатися фінансовою скрутою, у якій перебував останній. Навесні 1842 р. М.Гоголь очікував повернення з цензурного управління рукопису “Мертвих душ”. На

початку квітня автор отримав дозвіл на публікацію свого нового твору. Однак його вихід співпадав у часі з початком літнього сезону, який багато потенційних читачів – заможних й освічених жителів Москви та Санкт-Петербургу зазвичай проводили на курортах чи дачах і не особливо слідкували за літературними новинками. Для М.Гоголя важливо було розпродати якомога більшу кількість книг, щоб зібрати кошти на поїздку в Італію. Тому він просив журналістів обох столиць помістити у своїх виданнях анонс про появу “Мертвих душ”. У відповідь М.Погодін запропонував йому опублікувати два перші розділи цього твору у черговому номері “Москвитянина”, причому безкоштовно. На такі умови М.Гоголь не погодився і з гнівом зауважив: “А щодо “Мертвих душ”: ти безсоромний, неблаганний, жорстокий”³⁷.

Згодом для публікації в “Москвитянині” запропонував свої твори український письменник П.Куліш. Зокрема, мова йшла про роман “Чорна рада” (під назвою “Сотник Шрамко і його сини”. – *Авт.*). В одному з листів до М.Погодіна він зазначав, що часопис “Москвитянин” “називають у нас (в Києві. – *Авт.*) історичним збірником”. Вихід із ситуації, на думку П.Куліша, полягав у забезпеченні видання достатньою кількістю літературних матеріалів³⁸. Однак розмір встановленого М.Погодіним гонорару за нові твори змусив українського письменника відмовитися від своїх попередніх намірів і навіть заявити, що швидше він видаватиме все написане без гонорару, ніж працюватиме на часопис³⁹.

Уже наприкінці 1844 р. журнал був на грані закриття через обмеженість і своєрідність тематики, ворожу позицію цензурного управління, а особливо через зростання впливу “Отечественных записок”⁴⁰. Проте і в цей період часопис знаходив своїх шанувальників. Так, у листі відомого галицького історика Д.Зубрицького до С.Шевирьова від 16 грудня 1844 р. зазначалося: “Пан професор Погодін по дружбі своїй дарує мені щороку “Москвитянин”. Користуюся ним з задоволенням”⁴¹.

Намагаючись уникнути закриття видання “Москвитянина”, М.Погодін змушений був наприкінці 1844 р. укласти угоду з одним із лідерів слов’янофілів І.Киреєвським про редагування ним журналу. Новий редактор запросив до співпраці у часописі відомих слов’янофільських публіцистів О.Хом’якова, К.Аксакова, Ю.Самаріна, які погодилися на пропозицію через відсутність власного періодичного видання. Перший номер оновленого “Москвитянина” вийшов у січні 1845 р. і завдяки статтям вказаних авторів зміг повернути втрачену увагу читачів. Однак уже наприкінці 1845 р. домовленість між редактором та видавцем була розірвана. Причиною цього стала неспроможність М.Погодіна фінансувати видання журналу, виплачувати обіцяні гонорари авторам, вважаючи їх “згубною вимогою нинішнього століття”, та забезпечувати вчасний вихід нових номерів через незлагодженість у роботі друкарні⁴².

У 1846 р. часопис не виходив. “Москвитянин” періоду 1847-1850 років небезпідставно отримав назву “органу М.Погодіна і С.Шевирьова”⁴³, оскільки обличчя журналу і далі продовжували визначати статті обох співредакторів. Сам М.Погодін у листі до князя П.В’яземського зазначав, що в “Москві нас (журналістів. – *Авт.*) тільки двоє. Хом’яков і Киреєвський мене просто розчарували. Розлінувалися і виговорилися... По статті в рік від них отримуєш. Молодь – з таким самолюбством, що жах бере за них”⁴⁴. Проте підняти рейтинг “Москвитянина” його видавцю не вдалося. Часопис продовжував стояти осторонь інтелектуального руху, який охопив Росію у 40-і роки ХІХ ст. Тому, виступаючи у пресі з оголошенням про наміри видавати журнал у 1848 р., М.Погодін повідомив читачам, що для підтримки “Москвитянина” сформовано “комітет редакції”. У ньому провідні позиції зайняли М.Погодін, С.Шевирьов, історик І.Беляєв, професор Петербурзького університету І.Горлов, професор Московського університету П.Страхов, молодий літературознавець А. Григор’єв та ін. Більшість членів “комітету редакції” були з інших міст і не могли реально впливати на процес видання “Москвитянина”. Незлагодженими часто виявлялися дії М.Погодіна та С.Шевирьова. Вони жили у різних кінцях Москви, зустрічалися рідко, а їхні листи при тодішньому рівні розвитку поштового відомства потрапляли до адресата лише через декілька днів, що аж ніяк не сприяло вирішенню поточних справ, а, навпаки, ще більше їх заплутувало та ускладнювало⁴⁵.

Лише на початку 1848 р. “Москвитянин” почав виходити без затримок: до першого числа місяця був готовий наступний номер. Проте цього ж року в одному із

листів, адресованих М.Максимовичу, М.Погодін констатував, що “...журнал дуже хороший. У кожному номері всі статті чудові, а талану нема. Уяви, що тільки 250 передплатників, і я до першого січня (1849 р. – *Авт.*) заборгую 10 тис. в надії на майбутні блага”⁴⁶.

На цьому неприємності М.Погодіна, пов’язані з виданням “Москвитянина”, не закінчилися. У зв’язку з революційними подіями 1848 р. у Європі російський уряд здійснив ряд заходів для “забезпечення внутрішнього спокою”, серед яких були і гоніння преси та посилення цензурного нагляду. Навіть лояльний до режиму М.Погодін не зумів уникнути утисків, і від закриття журналу його стримував тільки страх викликати цим підозру у влади⁴⁷. С.Шевирьов, посилаючись на незлагоджені дії редакції, взагалі відмовився від співпраці у часописі в 1849 р. У такій ситуації М.Погодін звернувся до послуг літератора А.Вельтмана, який на початку 1849 р. змінив С.Шевирьова на посту редактора. Новий співредактор виконував практично всю роботу, пов’язану з виданням. Однак М.Погодін був незадоволений результатами, вважаючи, що А.Вельтман необґрунтовано витрачає надто великі кошти. Тому вже у наступному 1850 р. їхня співпраця припинилася⁴⁸.

Прагнучи вберегти часопис від закриття, М.Погодін упродовж 1850 р. зумів залучити до участі в ньому цілу когорту молодих талановитих інтелектуалів, відомих як “гурток О.Островського”. До його складу входили поети Б.Алмазов, Л.Мей, М.Берг, прозаїки О.Писемський, П.Мельников, відомий під псевдонімом А.Печерський, критики А.Григор’єв та Є.Едельсон.

У кожного з них був досвід співпраці в столичних чи провінційних виданнях, а всі разом вони склали основу так би мовити молодій редакції “Москвитянина”. Одним із перших свої послуги запропонував драматург О.Островський. Він не лише давав для публікування власні твори, а й гарантував збільшення кількості передплатників, залучення нових авторів, зміцнення позицій журналу⁴⁹. У третьому номері часопису була опублікована одна з його комедій⁵⁰, а згодом і уривки з п’єси “Ранок молодій людини”⁵¹. Інші члени гуртка не відразу погодились мати видавничу справу з М.Погодіним, знаючи його як ненадійного видавця. Однак останній під час особистої зустрічі зумів заручитися їхньою згодою на участь у виданні “Москвитянина”. Члени “молодої редакції” мали право рекомендувати до друку відібрані ними художні твори, критичні статті, рецензії та фейлетони. М.Погодін як автор термінів “стара редакція” і “молода редакція” після статей, що виходили з-під пера членів “молодої редакції”, використовував ряд приміток, намагаючись підкреслити, що розділяє далеко не всі їхні погляди⁵². Такий стан справ з виданням журналу зовсім не задовільняв членів “молодої редакції”. О.Островський, даючи згоду на співпрацю у “Москвитянине”, планував з 1851 р. стати одним з його повноправних керівників. Відмова М.Погодіна передати видання у розпорядження О.Островського викликала незадоволення у середовищі однодумців останнього. “Не цього ми чекали, – скаржилися вони О.Островському. – Ми думали, що журнал буде ваш, а відповідно і наш. А тепер і ви, і ми повинні прислуговувати М.Погодіну”⁵³.

Зусилля представників “молодої редакції” не призвели до кардинальних змін характеру видання, проте за 1850 р. кількість передплатників збільшилася майже удвічі, порівняно з 1849 р., і становила 1100 осіб⁵⁴. Зросли і прибутки від розповсюдження часопису, але М.Погодін не вважав за потрібне виплачувати обумовлені раніше гонорари членам “молодої редакції”, що відвернуло їх від “Москвитянина”, змусило шукати додатковий заробіток на стороні. Це, у свою чергу, різко позначилося на кількості передплатників, число яких на початку 1852 р. ледве сягнуло 250 осіб, що мало не призвело до банкрутства редакції⁵⁵. Та все-таки ситуацію вдалося виправити. І вже у 1853-1854 рр. журнал мав близько 900 передплатників, однак М.Погодін визнавав, що цього недостатньо, і видання залишає бажати кращого⁵⁶. Він намагався розширити географію розповсюдження “Москвитянина” та залучити до співпраці нових авторів. Саме з цією метою М.Погодін придбав та надіслав за рахунок редакції журналу “Літопис Величка” жителю м.Мангишлак (селище на території сучасного Казахстану. – *Авт.*). В обмін на це видавець сподівався отримувати матеріали для “Москвитянина”, який, за його переконанням, “швидко розповсюдиться і значно збільшиться в своєму обсязі”⁵⁷.

На початку 1856 р. М.Погодін в одному із листів до М.Максимовича зазначав, що мав намір припинити видання “Москвитянина” на користь молодих журналістів, проте їх практична відсутність застала не згорти даний проект⁵⁸. Князя П.В’яземського він переконував, що на продовженні видання часопису наполягає “молода редакція”⁵⁹. Однак це не зовсім так. Відомо, що у 1856 р. між лідером “молодої редакції” А.Григор’євим та М.Погодіним були складені нові умови про видання журналу “Москвитянин”, відповідно до яких вони ставали рівноправними редакторами і гарантували виплату заздалегідь визначених сум гонорарів співробітникам⁶⁰. Проте ці запізнілі заходи не змогли реанімувати вже нежиттєздатний журнал, видавництво якого припинилося у тому ж 1856 р.

Таким чином, “Москвитянин”, як й інші видання, редаговані М.Погодіним, був виразником ідеології офіційної народності. Уникнення політичних та гострих соціальних питань поставили це видання осторонь інтелектуального руху 40-50 років ХІХ ст. Пожвавлення суспільної думки Росії у середині 50-х років ХІХ ст. призвело до повного занепаду “Москвитянина”, а його редактор і видавець виявився неспроможним конкурувати з плеядою молодих талановитих журналістів та ідеями, які вони проповідували на сторінках своїх видань. Члени “молодої редакції” журналу не змогли кардинально вплинути на його характер, оскільки перебували у повній фінансовій залежності від М.Погодіна, що вкрай обмежувало їх діяльність.

¹ Корсаков Д.А. О.И.Сенковский и М.П.Погодин как журналисты. – Казань, 1902.

² Глинский Б.Б. Раздвоившаяся редакция “Москвитянина” // Исторический вестник. – 1897. – № 4.

³ Венгеров С. Молодая редакция “Москвитянина” // Вестник Европы. – 1886. – № 2.

⁴ Шапков С. Эпоха Белинского // Дело (Санкт-Петербург). – 1874. – № 4.

⁵ Свенцицкий И.С. Материалы по истории сношений Карпатской Руси с Россией. – Львов, 1906.

⁶ Русский консерватизм ХІХ века. Идеология и практика. – М., 2000; Рудницкая Е.Л. В поисках пути (начало философского осмысления судеб России) // В раздумьях о России. – М., 1996.

⁷ Русский консерватизм ХІХ в. Идеология и практика. – М., 2000. – С. 105.

⁸ Корсаков Д.А. О.И.Сенковский и М.П.Погодин как журналисты. – С. 17.

⁹ Погодин М.П. Из воспоминаний о Пушкине. – [Б.м., б.г.] – С. 13-14.

¹⁰ Рудницкая Е.Л. В поисках пути (начало философского осмысления судеб России) // В раздумьях о России. – С. 59.

¹¹ Глинский Б.Б. Раздвоившаяся редакция “Москвитянина” // Исторический вестник. – 1897. – № 4. – С. 243.

¹² Цит. за: Глинский Б.Б. Раздвоившаяся редакция “Москвитянина”. – С. 243.

¹³ “Московский Наблюдатель” – історико-літературний щомісячний журнал, який виходив впродовж 1835 – 1839 рр. під редакцією професора П.Андросова при активній участі В.Белінського.

¹⁴ Погодин М.П. Воспоминание о С.П.Шевыреве. – СПб., 1869. – С. 26.

¹⁵ Глинский Б.Б. Раздвоившаяся редакция “Москвитянина”. – С. 236.

¹⁶ Письма М.П. Погодина к М.А. Максимовичу. – СПб., 1882. – С. 14.

¹⁷ Там само. – С. 25.

¹⁸ “Московские Ведомости” – газета, що видавалася за рахунок Московського університету у 1756 – 1917 рр. і була найбільшим періодичним виданням Росії до середини ХІХ ст.

¹⁹ Цит. за: Барсуков Н. Жизнь и труды М.Погодина. – СПб., 1895. – Кн. 5. – С. 3-29.

²⁰ Погодин М. Петр Великий // Москвитянин. – 1841. – № 1. – С. 3-29.

²¹ Шевырев С. Взгляд русского на современное образование Европы // Там само. – С.219-296.

²² Там само. – С. 292-293.

²³ Корсаков А.Д. О.И.Сенковский и М.П.Погодин как журналисты. – С. 23.

²⁴ Цит. за: Глинский Б.Б. Раздвоившаяся редакция “Москвитянина”. – С. 249.

²⁵ Москвитянин // Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и А.Е. Ефрона. – СПб.,

1896. – Т. 38. – С. 948.

²⁶ Письма М.П. Погодина к М.А. Максимовичу. – С. 28.

²⁷ *Погодин М.* Москва // Москвитянин. – 1841. – № 5. – С. 61-68; *Его же.* Крестьянин Иван Посошков, государственный муж времен Петра Великого // Там само. – 1842. – № 3. – С. 68-105; *Его же.* Отрывок из истории в лицах о царе Борисе Федоровиче Годунове // Там само. – № 6. – С. 231-253.

²⁸ *Шапков С.* Эпоха Белинского // Дело (Санкт-Петербург). – 1877. – № 4. – С. 31.

²⁹ Цит. за: *Дементьев А.Г.* Очерки по истории русской журналистики 1840-1850 гг. – М.-Л., 1951. – С. 217.

³⁰ Письма М.П. Погодина, С.П. Шевырева и М.А. Максимовича к князю П.А. Вяземскому. – Спб., 1901. – С. 37.

³¹ Славянские племена // Москвитянин. – 1841. – № 2. – С. 461.

³² Об учебных и литературных заведениях во Львове // Там само. – № 6. – С. 525-532; Известия литературные из Львова // Там само. – С. 532-542.

³³ Из письма Шафарика // Там само. – № 8. – С. 489-491.

³⁴ *Шафарик П.И.* Славянское народонаселение // Там само. – 1843. – № 1-5.

³⁵ *Головацкий Я.* Великая Хорватия, или Галицко-Карпатская Русь // Там само. – 1841. – № 11. – С.213-232; № 12. – С. 457-467.

³⁶ Освободительные движения народов Австрийской империи. Возникновение и развитие. Конец XVIII в. – 1849 г. – М., 1980. – С. 265.

³⁷ *Казанович Е.П.* К истории сношений Гоголя с Погодиным. – [Б.м., б.г.]. – С. 82.

³⁸ *Савченко Ф.Я.* Листи П.Куліша до М.Погодіна // Харьков. – 1929. – № 10. – С. 12.

³⁹ Там само. – С. 14.

⁴⁰ “Отечественные Записки” – літературний і суспільно-політичний журнал, який виходив у Санкт-Петербурзі в 1839-1867 рр. під редакцією А.Краєвського.

⁴¹ Цит. за: *Свенцицкий И.С.* Материалы по истории сношений Карпатской Руси с Россией. – Львов, 1906. – Т. 5. – С. 64.

⁴² *Глинский Б.Б.* Раздвоившаяся редакция “Москвитянина”. – С. 256-257.

⁴³ *Чернышевский Н.Г.* Очерки гоголевского периода русской литературы // Полн. собр. соч. В 15 т. – М., 1947. – Т. 3. – С. 76.

⁴⁴ Письма М.П. Погодина, С.П. Шевырева и М.А. Максимовича к князю П.А. Вяземскому. – С. 41.

⁴⁵ *Глинский Б.Б.* Раздвоившаяся редакция “Москвитянина”. – С. 258.

⁴⁶ Письма М.П. Погодина к М.А.Максимовичу. – С. 47.

⁴⁷ Русский консерватизм XIX в. Идеология и практика. – С. 180.

⁴⁸ *Глинский Б.Б.* Раздвоившаяся редакция “Москвитянина”. – С. 259.

⁴⁹ *Островский А.Н.* Условия об участии в журнале “Москвитянин” // Полн. собр. соч. Письма. – М., 1953. – Т. 14. – С. 13.

⁵⁰ *Островский А.Н.* Свои люди – сочтемся! // Москвитянин. – 1850. – № 6. – С. 33-136.

⁵¹ *Островский А.Н.* Утро молодого человека // Там само. – № 22. – С. 149-168.

⁵² *Венгеров С.* Молодая редакция “Москвитянина” // Вестник Европы. – 1886. – № 2. – С. 611.

⁵³ Очерки по истории русской журналистики и критики. – М., 1950. – Т. 1. – С. 515.

⁵⁴ *Глинский Б.Б.* Раздвоившаяся редакция “Москвитянина” // Исторический вестник. – 1897. – № 5. – С. 554.

⁵⁵ Письма М.П. Погодина к М.А. Максимовичу. – С. 62.

⁵⁶ Там само. – С. 66.

⁵⁷ *Титов А.А.* Письма М.П. Погодина О.М. Бодянскому // Чтения в Обществе истории и древностей российских. – 1884. – Кн. 3. – Отд. 5. – С. 7.

⁵⁸ Письма М.П. Погодина к М.А. Максимовичу. – С. 70.

⁵⁹ Письма М.П. Погодина, С.П. Шевырева и М.А. Максимовича к князю П.А.Вяземскому. – С. 55.

⁶⁰ *Григорьев А.А.* Материалы для биографии. – Петроград, 1917. – С. 312-313.